

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»**

ПІОНТКОВСЬКА ДІАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 159.922.4: 159.923.2 – 057.875

**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук**

Острог – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор психологічних наук, доцент
Співак Любов Миколаївна,
Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова,
доцент кафедри теоретичної та консультативної психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
Москалець Віктор Петрович,
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»,
завідувач кафедри загальної та клінічної психології;

кандидат психологічних наук, доцент
Гандзілевська Галина Борисівна,
Національний університет «Острозька академія»,
доцент кафедри психології та педагогіки.

Захист відбудеться _____ травня 2017 р. о _____ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 48. 125. 03 у Національному університеті «Острозька академія» за адресою: вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл., 35800.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.oa.edu.ua та у науковій бібліотеці Національного університету «Острозька академія» за адресою: вул. Семінарська, 2, м. Острог, Рівненська обл., 35800.

Автореферат розісланий _____ квітня 2017 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради, кандидат психологічних наук, доцент **О. В. Матласевич**

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Соціокультурне входження української держави до світового суспільного простору в епоху інтенсивних глобалізаційних процесів зумовлює значущість і актуальність проблеми розвитку національної ідентичності її молодих громадян. Формування національної ідентичності студентів є одним із пріоритетних завдань Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Нагальна потреба вирішення цього важливого державного завдання спрямовує сучасну вітчизняну психологічну науку і педагогічну практику на ретельне вивчення особливостей розвитку та розробку ефективних програм формування національної ідентичності у студентської молоді.

Проблема ідентичності залишається однією з найактуальніших у зарубіжній і вітчизняній психології. Різні наукові підходи та аспекти її вивчення висвітлено у працях А. Бандури, Е. Еріксона, М. Куна, Т. Макпартленда, Дж. Міда, Р.В. Каламаж, К.В. Коростеліної, Г. Теджфела, Дж. Тернера, З. Фройда, Т.М. Яблонської, В.О. Ядова та ін. Найчастіше ідентифікація розглядається як важливий механізм соціалізації, що виявляється у прийнятті індивідом соціальної ролі, в усвідомленні ним групової належності, формуванні соціальних установок тощо. Ідентичність, що є результатом ідентифікації, трактується як усвідомлене самовизначення особистості, соціального суб'єкта.

Важливою частиною проблеми ідентичності є проблема національної ідентичності, різні аспекти якої вивчали А.С. Баронін, М. Барретт, Ю.В. Бромлей, М.Й. Боришевський, Г.Б. Гандзілевська, П.І. Гнатенко, В.М. Павленко, М.І. Пірен, Е.Д. Сміт та ін. Проблематику етнічної ідентичності досліджували І.В. Данилюк, В.Б. Євтух, Г.С. Лозко, А.А. Налчаджян, Г.У. Солдатова, Т.Г. Стефаненко та ін.

Процес ідентифікації, у результаті якого в особистості формується низка ідентичностей, зокрема й національна, інтенсифікується в студентському віці. Питанням гуманізації національної освіти і національного виховання, оптимізації розвитку національної ідентичності та національної самосвідомості студентської молоді присвячено наукові праці В.П. Андрушенка, І.Д. Бега, В.В. Борисова, М.Й. Боришевського, В.Г. Кременя, С.Д. Максименка, В.П. Москальця, І.Д. Пасічника, Д.О. Тхоржевського та ін. Проте у психологічній науці виявлено небагато теоретико-практичних досліджень проблематики розвитку національної ідентичності студентів (А.М. Березін, Л.М. Співак, О.В. Шевченко та ін.).

Встановлена соціальна значущість і недостатня розробленість теоретичних і прикладних аспектів проблеми розвитку національної ідентичності студентів зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: «Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконане відповідно до плану наукової діяльності кафедри загальної та практичної психології Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, здійснене в межах науково-дослідної теми «Теоретико-методичне обґрунтування оптимізації навчально-виховного процесу студентської молоді у ВНЗ» (державний реєстраційний номер 0113U004348). Тему дисертаційного дослідження

затверджено Вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 1 від 28. 01. 2010 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 25. 05. 2010 р.).

Мета дослідження: теоретично та емпірично вивчити психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді, розробити та апробувати програму формування національної ідентичності в студентів.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що розвиток компонентів національної ідентичності студентів окремих спеціальностей може бути недостатнім; підвищенню рівня національної ідентичності студентської молоді сприятиме застосування ефективної програми формування цього феномена у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу.

Завдання дослідження:

1) здійснити аналіз основних наукових підходів та обґрунтувати теоретичні основи вивчення розвитку національної ідентичності студентства;

2) визначити комплекс методів дослідження і встановити критерії, рівні та показники розвитку національної ідентичності студентської молоді;

3) емпірично дослідити психологічні особливості та чинники розвитку компонентів національної ідентичності студентів;

4) сконструювати психологічну модель, розробити та апробувати програму формування національної ідентичності у студентської молоді; сформулювати методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку національної ідентичності у студентів вищих навчальних закладів.

Об'єкт дослідження: національна ідентичність студентської молоді.

Предмет дослідження: психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді.

З метою розв'язання поставлених у дисертації завдань було використано комплекс теоретичних та емпіричних **методів:** аналіз і систематизація наукової літератури, порівняння й узагальнення результатів теоретичних та емпіричних досліджень; модифіковані нами методики вимірювання етнічної ідентичності Дж. Фінні та «Хто Я?» М. Куна і Т. Макпартленда; бесіди, самоопис «Я – українець» («Я – українка»), твір за темою: «Традиції нашої родини» (для вивчення особливостей і чинників розвитку *когнітивного* компонента національної ідентичності); методики оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності О.М. Татарка і Н.М. Лебедевої, «Хто Я?» і «Типи етнічної ідентичності» Г.У. Солдатової й С.В. Рижової (для вивчення особливостей і чинників розвитку *афективного* компонента національної ідентичності); методи математичної статистики – методи описової статистики, t-критерій Ст'юдента, χ^2 -критерій Пірсона.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі вищих навчальних закладів міст Київ, Львів, Харків, Рівне і Бердянськ. У дослідженні взяли участь 527 студентів віком 17-22 рр. денної та заочної форм навчання і 35 викладачів, за національністю – українці.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

– *вперше* емпірично досліджено психологічні особливості розвитку когнітивного та афективного компонентів національної ідентичності студентів різних спеціальностей; встановлено критерії (усвідомленість студентами своєї національної належності; емоційне ставлення студентів до власної національної належності; емоційне ставлення студентства до представників своєї та чужих націй), показники, рівні (високий, середній, низький) і чинники розвитку національної ідентичності студентської молоді; створено психологічну модель формування національної ідентичності у студентів; обґрунтовано психолого-педагогічні умови та розроблено й апробовано програму формування національної ідентичності у студентської молоді; сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку національної ідентичності у студентів вищих навчальних закладів;

– *уточнено* психологічну сутність і структуру феномена «національна ідентичність» особистості;

– *набули подальшого розвитку* уявлення про психологічні засоби формування національної ідентичності особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені та апробовані комплекс психодіагностичних методик і програма формування національної ідентичності у студентів можуть використовуватися практичними психологами, викладачами та наставниками академічних груп у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів. Результати дисертації можуть застосовуватися у процесі викладання низки навчальних дисциплін – «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Соціальна психологія», «Етнопсихологія».

Результати дослідження **впроваджено** у навчально-виховний процес: Бердянського державного педагогічного університету (довідка № 54-08/ 686 від 12. 05. 2014 р.), Рівненського державного гуманітарного університету (довідка № 217 від 06. 12. 2013 р.), Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка (довідка № 104 від 17. 04. 2013 р.), Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича (довідка № 10 / 14-511 від 20. 02. 2014 р.).

Особистий внесок здобувача. В публікаціях, що були написані у співавторстві, здобувачеві належить: «Стан вивчення проблеми національної ідентичності студентської молоді у вітчизняній психологічній науці» – теоретичний аналіз досліджень (50 %), «Проблема національної ідентичності особистості у просторі вікової психології» – уточнення психологічної структури феномена «національна ідентичність» (50 %), «Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності» – аналіз останніх досліджень і публікацій та окремі емпіричні результати (50 %), «Значимість національної самоідентичності в юнацькому віці» – уточнення психологічної сутності та структури феномена «національна ідентичність» (50 %), «Особливості національної самосвідомості майбутніх психологів на першому році їх навчання у вищому навчальному закладі» – теоретичний аналіз сучасних наукових робіт (50 %).

Апробація результатів дослідження. Основні положення і результати дисертаційного дослідження обговорювалися на таких наукових конференціях, як: Міжнародна науково-практична конференція «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» (Одеса, 2012); 4-та Міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми теоретичної і прикладної психології» (Єреван, 2013); X Міжнародна науково-практична конференція «Наукова індустрія європейського континенту-2014» (Прага, 2014); Міжнародна наукова конференція «Pedagogy and Psychology In an Era of Increasing» (Будапешт, 2016); II Міжнародна науково-практична конференція «Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя» (Луцьк, 2016); Всеукраїнська науково-практична конференція «Теоретико-методологічні та прикладні аспекти психології особистості», присвячена 110-річчю з дня народження Г.С. Костюка (Кіровоград, 2009); Всеукраїнська науково-практична конференція «Розвиток професійної ідентичності у процесі вузівського навчання» (Рівне, 2010); XVI Всеукраїнська науково-практична конференція «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 2012); на звітних наукових конференціях Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка.

Публікації. Основні теоретичні положення та емпіричні результати дослідження розкрито в 16 публікаціях, із них 6 – у наукових фахових виданнях України (зокрема у 2, що включені до міжнародних наукометричних баз); 2 – у наукових періодичних фахових виданнях інших держав; 8 – в інших наукових виданнях і матеріалах конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, висновків, списку використаних джерел (190 найменувань, із них 18 іноземними мовами) і додатків. Основний зміст дисертації викладено на 167 сторінках комп'ютерного набору. Загальний обсяг дисертації – 195 сторінок. Робота містить 9 таблиць та 11 рисунків на 9 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет і сформульовано припущення дослідження; охарактеризовано методи дослідження; висвітлено наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено відомості про особистий внесок здобувача, впровадження та апробацію результатів дослідження; надано інформацію про публікації, структуру та обсяг дисертації.

У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження розвитку національної ідентичності студентів**» презентовано результати теоретичного аналізу основних наукових підходів зарубіжних і вітчизняних учених до вивчення проблеми ідентичності загалом і національної ідентичності зокрема; розкрито психологічну сутність і структуру національної ідентичності; проаналізовано стан дослідження проблематики розвитку національної ідентичності студентської молоді в сучасній вітчизняній психологічній науці.

Вперше, в руслі психоаналітичного підходу, поняття «ідентифікація», що тісно пов'язано з поняттям «ідентичність», розпочав вивчати З. Фройд. Учений розглянув перше поняття як основний механізм взаємодії соціальної групи та людини, наголосивши, що її ідентифікація з лідером та позитивне ставлення до представників своєї групи сприяє розвитку інгрупової згуртованості. В межах постфройдизму дослідження феномена ідентичності продовжив Е. Еріксон. За позицією вченого, смисл ідентичності полягає в усвідомленні людиною почуття власної особистісної тотожності та її несвідомих прагнень до особистісної цілісності, а також в усвідомленні своєї солідарності з ідентичністю групи та ідеалами цієї групи. Важливими чинниками розвитку ідентичності він вважав конкретні події в минулому й теперішньому часі, кризові періоди та зміни в історії суспільства. Теоретичні постулати Е. Еріксона емпірично підтвердив Дж. Марсія. Вчений визначив основні параметри досягнення особистістю зрілої ідентичності, що стосуються її вибору в професійній і суспільній сферах життя, а саме – переживання кризи і становлення системи переконань. Розвиток ідентичності є нерівномірним процесом, який зумовлено потребами особистості у вирішенні різних проблем (Дж. Колеман, Д. Маттесон) і здійснення виборів, що сприяє визначенню її переконань, цінностей і цілей, а отже, зростанню у неї чіткості самовизначення (А. Ватерман). У межах символічного інтеракціонізму Дж. Мід розумів ідентичність як здатність особистості цілісно сприймати своє життя і поведінку. Основним чинником розвитку ідентичності вчений вважав взаємодії особистості з іншими людьми, що сприяє набуттю нею соціального досвіду. За Р. Джекінсом, різні символічні атрибути, що пов'язані з належністю людини до певної нації, презентують номінальну ідентичність («маску», «парасольку»); національна мова, звичаї, традиції, костюм і т. ін. – віртуальну. На розвиток ідентичності впливають інтенсивні трансформаційні та інтеграційні процеси. Представники когнітивної психології Г. Таджфел, Дж. Тернер та ін. трактують ідентичність як когнітивну систему, що містить особистісну (самовизначення людини у різних якостях) і соціальну (як представника певної групи) ідентичність, та сприяє саморегуляції поведінки особистості в різних ситуаціях. За Т.М. Яблонською, ідентичність особистості – це складна динамічна система, що містить її уявлення про саму себе та пов'язані з ними переживання.

Отже, ідентичність – результат процесу ідентифікації. Смисл ідентифікації виявляється у прийнятті особистістю певної соціальної ролі у процесі її входження до соціальної групи, в когнітивного-емоційному процесі ототожнення цієї особистістю себе з іншим об'єктом (людиною чи групою), в усвідомленні нею своєї належності до цієї групи тощо. Сутність ідентичності особистості презентують її когнітивно-емоційні уявлення про власну тотожність із іншим об'єктом (людиною, групою).

З метою з'ясування психологічного змісту та структури феномена «національна ідентичність» було розглянуто основні позиції учених різних галузей гуманітарних знань. У соціології смисл цього феномена визначено як усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, що є державою і має свою історію культури, територію (Е.Д. Смітт), мову, традиції (М.І. Пірен); а до його структури зараховано когнітивний (знання особистості про певну націю, її історію, традиції, звичаї,

територію і т. ін.) та афективний (значущість і почуття людини щодо її національної належності) компоненти (М. Барретт). В етнології сутність національної ідентичності трактується як уявлення людини про типові якості свого етносу (Ю.В. Бромлей). У психології розкрито розуміння процесу національної ідентифікації: усвідомлення особистістю своєї належності до етносу й нації та спорідненості з ними (М.Й. Боришевський); ототожнення особистістю самої себе з нацією, що ґрунтується на якому-небудь зв'язку, та у прийнятті до свого внутрішнього світу її норм, вірчів і цінностей (А.С. Баронін). Відзначено багатовимірність національної ідентичності (П.І. Гнатенко, В.М. Павленко).

В етнопсихології та етносоціології розглянуто смисл і структуру етнічної ідентичності. Зокрема сутність цього феномена пов'язано з ототожненням особистістю себе з певною етнічною групою і відокремленням від інших за низкою ознак – мова, історія, релігія, традиції, норми, територія, мистецтво; виокремлено когнітивний та афективний компоненти, свідомий і несвідомий рівні (Т.Г. Стефаненко). Визначено соціальні (етнічні взаємодії) та психологічні (позитивне ставлення до етносу) чинники його розвитку (Г.У. Солдатова). Висвітлено смисл етнічної ідентифікації як зарахування людиною себе до певної етнічної групи (А.А. Налчаджян); когнітивно-емоційний процес самоототожнення особистості з певною етнічною групою чи іншою людиною та усвідомлення нею власної належності до такої групи (В.Б. Євтух).

Позиції про схожість чи співпадання понять «національна ідентичність» та «етнічна ідентичність» дотримується М.Й. Боришевський, І.В. Данилюк та ін., про відмінності між ними – Г.М. Андрєєва, Т.С. Бердій, М.Т. Степико та ін. Ми підтримуємо останню позицію, з огляду на те, що етнічна ідентичність має усвідомлені та неусвідомлені складники, а національна – лише усвідомлені.

Розглянуті наукові позиції дозволили трактувати національну ідентичність як когнітивно-емоційне усвідомлення особистістю своєї належності до певної нації, що має низку ознак (історію, мову, культуру, територію, економіку, однакові для її представників юридичні права та обов'язки та ін.). Національна ідентичність містить когнітивний (знання особистості про певну націю та її ознаки; зарахування нею себе до конкретної нації) та афективний (значущість національної належності, почуття щодо цієї належності) компоненти.

Аналіз сучасних психологічних досліджень засвідчив, що проблема розвитку національної ідентичності в студентському віці є однією з найбільш важливих, із огляду на його сенситивність для цього процесу. Проте в зарубіжній і вітчизняній психології вивчалися лише її окремі аспекти, які здебільшого стосуються етнічної ідентичності. В галузі соціальної психології досліджено вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на процес самоактуалізації студентства (М.Б. Боднар); особливості етнічної ідентифікації студентів (О.В. Бичко); етносоціальні уявлення у структурі «Я-концепції» студентства (О.М. Васильченко); вплив етнічних стереотипів на міжособистісне оцінювання студентів (О.В. Квас); етносоціальні установки як складник міжособистісної взаємодії студентів (В.М. Струніна) та ін. У галузі вікової та педагогічної психології А.М. Березін встановив психологічні чинники генези національної самосвідомості у старшокласників і студентів

5-х курсів; В.Ф. Соколова – підвищення рівня національної самосвідомості студентів засобами української літератури; Л.М. Співак – психологічні закономірності та механізми розвитку національної самосвідомості в юності; О.В. Шевченко – вплив національної ідентифікації на становлення «Я-образу» особистості 14-20 рр.; В.Ю. Хотинець – функції етнічної самосвідомості студентів; Г.А. Ставицький – соціальні й психологічні чинники розвитку етнічної самосвідомості в юності та ін.

Відзначимо, що у вітчизняній психології вивчення проблематики етнічної та національної ідентичності стосувалося і школярів. А саме – психологічні засади виховання духовності учнів в українській національній школі (В.П. Москалець); розвиток національної рефлексії учнів початкових класів у процесі навчальної діяльності (М.А. Шугай); окремі психологічні умови (скаутський рух) розвитку національної самосвідомості у підлітковому віці (Н.О. Євдокимова); особливості етнічної ідентифікації (Т.М. Яблонська) та психологічні чинники формування етнічної свідомості у старшому шкільному віці (В.В. Горбунова) та ін.

Проведений аналіз дозволив обґрунтувати теоретичні засади вивчення розвитку національної ідентичності студентської молоді, що лягло в основу подальшого дослідження особливостей цього процесу.

У другому розділі «**Емпіричне вивчення психологічних особливостей розвитку національної ідентичності студентства**» презентовано визначені критерії, рівні й показники досліджуваного процесу, комплекс психодіагностичних методів та емпірично виявлені психологічні особливості й чинники розвитку національної ідентичності студентів.

Обґрунтуванню критеріїв розвитку національної ідентичності студентської молоді сприяло узагальнення основних теоретичних положень та емпіричних висновків досліджень учених (М. Барретта, М.Й. Боришевського, І.В. Данилюка, Е. Еріксона, В.Б. Євтуха, Н.М. Лебедевої, В.М. Павленко, Е.Д. Сміда, Г.У. Солдатової, Л.М. Співак, Т.Г. Стефаненко, О.М. Татарка, А. Теджфела та ін.). Такими критеріями стали: усвідомленість студентами своєї національної належності; емоційне ставлення студентів до власної національної належності; емоційне ставлення студентства до представників своєї та інших націй. Ці критерії дозволили визначити показники та **високий, середній і низький** рівні розвитку національної ідентичності студентської молоді.

Показники **високого рівня** розвитку національної ідентичності студентів: значний обсяг знань про ознаки своєї та інших націй (історію, мову, культуру, звичаї, традиції, територію); чіткість усвідомлення власної національної ідентичності; глибина усвідомлення своєї національної належності, що засвідчує характеристика себе як представника нації за багатьма її ознаками; суб'єктивна актуальність своєї національної самототожності (самовизначення «Я – українець»); велика значущість національної належності; позитивна валентність національної самототожності; позитивне ставлення до представників своєї нації; толерантне ставлення до представників інших націй.

Показники **середнього рівня**: неповний обсяг знань про ознаки своєї та інших націй; недостатня чіткість усвідомлення своєї національної ідентичності; не досить глибоке

усвідомлення власної національної належності, що виявляється у характеризуванні себе як представника нації із застосуванням частини її ознак; суб'єктивна актуальність своєї національної самототожності (самовизначення «Я – українець»); не досить велика прихильність (значущість) національної належності; валентність (ситуативна позитивність) національної самототожності; позитивне ставлення до представників своєї нації; толерантне ставлення до представників одних націй та інтолерантність – у їх ставленні до інших.

Показники **низького рівня**: незначний обсяг знань про ознаки своєї та інших націй; нечіткість усвідомлення своєї національної ідентичності; поверхове усвідомлення власної національної належності, що виявляється здебільшого лише у відповідях на запитання про їх національність; неактуальність своєї національної самототожності (відсутність самовизначення «Я – українець»); незначущість національної належності; негативна валентність національної самототожності; ситуативне ставлення до представників своєї та інших націй – в одних ситуаціях позитивне й толерантне, в інших – негативне та інтолерантне.

В емпіричному дослідженні, що проводилося з метою вивчення психологічних особливостей розвитку компонентів національної ідентичності та чинників цього процесу, взяло участь 527 студентів 1-5 курсів денної та заочної форм навчання педагогічних, медичних, юридичних і технічних вищих навчальних закладів із різних регіонів України. За національністю вони – українці. Для перевірки припущення дослідження було виокремлено три групи респондентів. Перша група містила 175 студентів – майбутніх учителів історії, української мови і літератури. Друга і третя – по 176. Другу групу склали студенти спеціальностей «філософія», «культурологія», «журналістика», «правознавство», «психологія», «логопедія», «соціальна педагогіка», третю – «лікувальна справа», «геодезія», «транспортні технології» (автомобільний транспорт), «математика». Вирішенню завдань дослідження сприяло застосування комплексу надійних і валідних психодіагностичних методик.

Вивчення розвитку **когнітивного компонента** національної ідентичності дозволило встановити, що 45,54 % респондентів зарахували себе до української нації (методика «Хто Я?»). За методикою вимірювання етнічної ідентичності Дж. Фінні з'ясовано, що **високим** рівнем **загального показника національної ідентичності** вирізняється 66,29 % студентів 1-ї групи, 58,52 % 2-ї та 50,57 % 3-ї. Респонденти з цим рівнем затратили багато часу задля одержання глибоких знань про свою націю, її історію, культуру, територію, державний устрій, традиції. Вони глибоко усвідомлюють власну національну ідентичність і розуміють її значущість, пишуться своїм національно-культурним походженням. **Середній** рівень виявлено у 32 % студентів 1-ї групи, 38,64 % 2-ї та 45,45 % 3-ї. Респонденти з цим рівнем мають неповний обсяг знань про свою націю та її ознаки, адже витратили на їх здобуття не надто багато часу. Вони не досить чітко та глибоко усвідомлюють свою національну ідентичність і розуміють її значущість. **Низький** рівень зафіксовано в 1,71 % студентів 1-ї групи, 2,84 % 2-ї та 3,98 % 3-ї. Досліджуваних із цим рівнем характеризує незначний обсяг знань про свою націю та її ознаки. Вони нечітко й неглибоко усвідомлюють свою національну ідентичність і розуміють її значущість.

Кількісні дані додаткової шкали «**досягнення національної ідентичності**» виявилися більшими за **високим** рівнем (79,43 % студентів 1-ї групи; 71,59 % 2-ї; 65,91 % 3-ї) та меншими за **середнім** (18,29 % 1-ї; 25 % 2-ї; 29,55 % 3-ї) і **низьким** (2,28 % 1-ї; 3,41 % 2-ї; 4,54 % 3-ї). Відзначимо, що рівні диференціюються за обсягом знань респондентів про свою націю і ступенем розуміння значущості власної національної ідентичності, як описано вище. За додатковою шкалою «**національно-спрямована поведінка**» більші кількісні дані помічено за **високим** рівнем (64,57 % студентів 1-ї групи; 53,41 % 2-ї; 39,2 % 3-ї) та менші за **середнім** (30,86 % 1-ї; 39,77 % 2-ї; 50,57 % 3-ї) і **низьким** (4,57 % 1-ї; 6,82 % 2-ї; 10,23 % 3-ї). Респонденти з високим рівнем беруть активну участь у багатьох культурних подіях нації, із середнім – у частині, з низьким – в окремих. За додатковою шкалою «**ставлення до інших націй**» більші кількісні дані зафіксовано за **високим** рівнем (52,57 % студентів 1-ї групи; 40,91 % 2-ї; 32,39 % 3-ї) й менші за **середнім** (32,57 % 1-ї; 39,2 % 2-ї; 42,61 % 3-ї) і **низьким** (14,86 % 1-ї; 19,89 % 2-ї; 25 % 3-ї). Студенти з високим рівнем часто взаємодіють і дружать із представниками інших націй, що супроводжується позитивними емоціями; із середнім – рідше і з представниками багатьох націй; із низьким – досить рідко та з представниками окремих націй.

Отже, студентів 1-ї групи вирізняють найбільші кількісні дані високого рівня загального показника національної ідентичності та показників додаткових шкал, і найменші – середнього й низького. Порівняно з 1-ю, студенти 2-ї групи мають менші дані високого рівня й більші – середнього і низького. Порівняно з ними, у студентів 3-ї групи – найменші дані високого рівня і найбільші – середнього й низького. Чинником цих відмінностей вважаємо специфіку навчання студентів цих груп, що неоднаково впливає на розвиток їх національної ідентичності.

Внаслідок вивчення розвитку **афективного компонента** національної ідентичності з'ясовано, що вона є **актуальною** для 41,25 % студентів 1-ї групи, 34,17 % 2-ї та 24,58 % 3-ї. Виявлено, що від 1-го до 5-го курсу навчання у вищій школі цей показник несуттєво зменшується (методика «Хто Я?»). За методикою оцінки позитивності та невизначеності етнічної ідентичності (О.М. Татарко, Н.М. Лебедева) зафіксовано **високий** рівень валентності національної ідентичності у студентів, що засвідчили її значення у 1-й групі (17,52), 2-й (16,42) і 3-й (15,17). Так, більшість респондентів пишається своєю національною належністю. Помічено високий рівень **визначеності** національної ідентичності студентів, що підтвердили її значення у 1-й групі (6,29), 2-й (6,84) і 3-й (8,34). Вони стверджують, що у багатонаціональному світі чітко усвідомлюють своє національне походження.

За методикою «Типи етнічної ідентичності» (Г.У. Солдатова, С.В. Рижова) у студентів виявлено **модальність ставлення до своєї та до чужих націй**. Так, позитивне ставлення, що засвідчує позитивна національна ідентичність, помічено у 86,71 % респондентів, натомість негативне, що підтверджують трансформовані типи національної ідентичності – у решти (13,29 %).

Отже, встановлено, що розвиток когнітивного та афективного компонентів національної ідентичності студентів зумовлено специфікою їх навчання у вищій школі. У майбутніх учителів історії, української мови і літератури (1-ша група)

цей процес є найбільш інтенсивним; у студентів спеціальностей «правознавство», «філософія», «психологія», «логопедія», «культурологія», «соціальна педагогіка», «журналістика» (2-га) – менш інтенсивним; у фахівців спеціальностей «геодезія», «лікувальна справа», «транспортні технології» (автомобільний транспорт), «математика» (3-тя) – найменш інтенсивним. З'ясовано, що від 1-го до 5-го курсу показники національної ідентичності у студентів 1-ї групи збільшуються, 2-ї – дещо зростають, 3-ї – майже не змінюються.

Визначено **соціальні** (професійна освіта, що здобувається у вищій школі; знання ознак своєї та інших націй, які одержані самостійно та у взаємодіях із представниками різних націй; взаємодії зі значущими представниками своєї та представниками інших націй) і **психологічні** (позитивне ставлення до представників своєї нації, толерантне ставлення до представників інших націй) чинники розвитку національної ідентичності студентів.

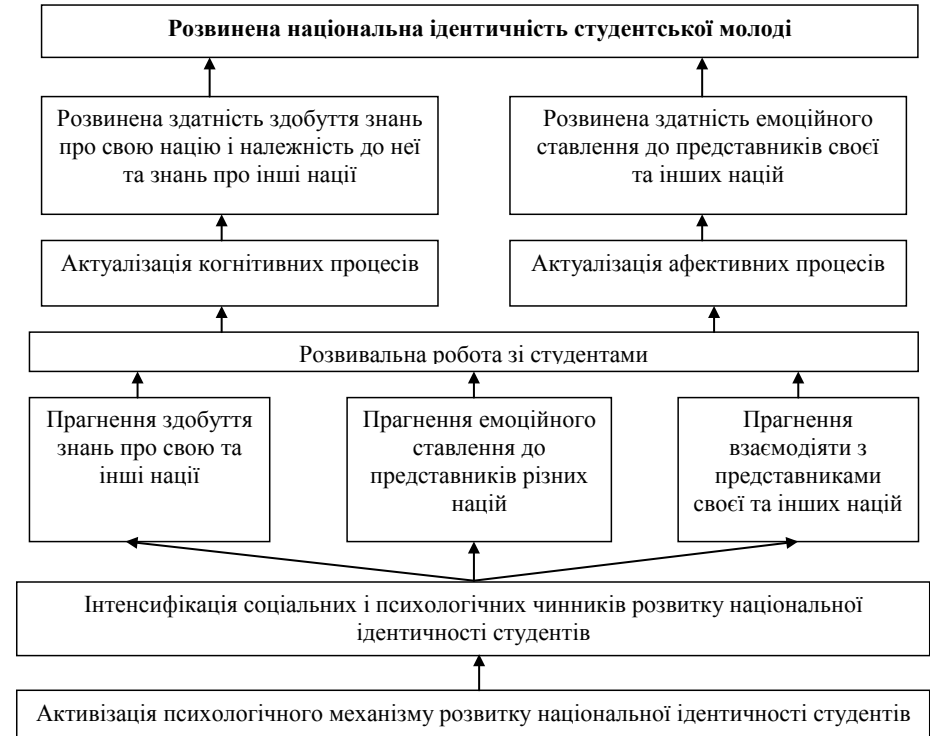
Одержані дані щодо недостатнього розвитку національної ідентичності студентської молоді протягом її професійної підготовки зумовили необхідність здійснення формувального впливу на цей процес.

У третьому розділі «Програма формування національної ідентичності у студентів» розкрито теоретично обґрунтовані психолого-педагогічні умови, психологічну модель, зміст і результати апробації цієї авторської програми.

Теоретичним підґрунтям для розробки психологічної моделі та програми формування національної ідентичності в студентській молоді стали наукові положення вчених про сутність і структуру ідентичності (Е. Еріксона, Дж. Марсія та ін.), національної ідентичності (М. Барретта, П.І. Гнатенка, В.М. Павленко, Е.Д. Сміта та ін.), розвиток ідентичності особистості в юності (Г.С. Абрамової, Г. Крайг та ін.), гуманізацію національної освіти і національного виховання у вищій школі (І.Д. Беха, В.Г. Кременя, С.Д. Максименка, І.Д. Пасічника та ін.), оптимізацію розвитку національної ідентичності студентів (М.Й. Боришевського, В.В. Борисова, Н.І. Жигайло, В.П. Москальця, М.І. Томчука, Д.О. Тхоржевського та ін.). Провідною умовою формування національної ідентичності у вищій школі визначено наявність взаємодій викладачів і наставників академічних груп зі студентами. Ефективність програми формування національної ідентичності у студентської молоді забезпечено застосуванням психологічних (В.Ф. Соколова, Л.М. Співак, О.В. Шевченко та ін.) і педагогічних (С.В. Борисова, О.І. Гевко та ін.) засобів, які успішно впроваджені науковцями.

Психологічну модель формування національної ідентичності у студентів подано на рис. 1.

З рис. 1 видно, що оптимізація розвитку національної ідентичності у студентської молоді розпочинається з активізації його психологічного механізму (національної ідентифікації) та інтенсифікації соціальних (професійна освіта, що здобувається у вищій школі; знання ознак своєї та інших націй, які одержані самостійно та у взаємодіях із представниками своєї та інших націй; взаємодії зі значущими представниками своєї та інших націй) і психологічних (позитивне ставлення до представників своєї й толерантне до представників інших націй) чинників.

Рис. 1. Психологічна модель формування національної ідентичності у студентської молоді

Процеси активізації та інтенсифікації, які розпочинають і супроводжують розвиток компонентів національної ідентичності у студентів, сприятимуть появі у них ряду прагнень (здобуття знань про різні нації; емоційного ставлення до представників різних націй; взаємодіяти з представниками своєї та інших націй), зумовлюючи ефективність авторської програми.

Основними напрямками проведення розвивальної роботи є актуалізація у студентів когнітивних та афективних процесів. Одним із важливих її результатів має стати розвинена у студентства здатність здобуття знань про свою націю і належність до неї, а також знань про інші нації та їх ознаки. Ця здатність сприятиме збільшенню обсягу знань студентів про свою й інші нації та їх ознаки; ускладненню розвитку когнітивного компонента національної ідентичності. А саме: розширенню обсягу їх знань про свою національну належність, поглибленню усвідомлення і підвищенню чіткості уявлень про власну національну тождність. Іншим результатом такої роботи має стати розвинена у студентів здатність емоційного ставлення до представників різних націй. Ця здатність зумовлюватиме вплив на розвиток афективного компонента

національної ідентичності студентів і призводитиме до появи позитивного ставлення до своєї нації та до себе як її представника; толерантного ставлення до інших націй і їх представників.

Основною **метою** програми формування національної ідентичності у студентської молоді був, як розвиток компонентів національної ідентичності, так і інтенсифікація соціальних і психологічних чинників й активізація психологічного механізму цього процесу. Її провідними **завданнями** стали: розвиток у студентів настанов на пізнання знань про історію, територію, мову, культуру, літературу, мистецтво, традиції своєї нації; на пізнання характеру представників різних націй, ідентифікацію себе як суб'єкта нації; виховання поваги до історії нації; розвиток прагнень поважати і продовжувати історію й традиції своєї нації; спрямування на національне самоствердження; розвиток позитивного ставлення до представників своєї нації й толерантності у ставленні до представників інших націй.

За результатами констатувального експерименту ми виокремили контрольну та експериментальну групи, до яких увійшло по 25 студентів із 2-ї та 3-ї груп, що вирізнялися переважно низьким і середнім рівнями розвитку компонентів національної ідентичності. Перевірка ефективності авторської програми тривала протягом 2014-2015 навчального року. Відзначимо, що взаємодії викладачів, наставників академічних груп і психолога зі студентами експериментальної групи були систематичними, зі студентами контрольної – ситуативними.

Програма формування національної ідентичності у студентів реалізовувалася за такими **етапами**. На **першому** етапі викладачів, наставників академічних груп і психологів знайомили з авторською програмою та проводили з ними розвивальну роботу задля розвитку їх національної свідомості та національної ідентичності (зокрема лекції та бесіди за темами: «Нація та її ознаки», «Визначні події в історії української нації» тощо). На **другому** етапі відбувалася психологічна діагностика розвитку національної ідентичності студентів контрольної та експериментальної груп за тими ж методиками, як і на етапі констатувального експерименту.

На **третьому** етапі комплекс засобів і методів розвитку національної ідентичності студентської молоді впроваджувався у навчально-виховний процес вищої школи. Формування **когнітивного** компонента національної ідентичності у студентів розпочалося з розширення обсягу їх знань про свою та інші нації. На лекційних і семінарських заняттях з історії України, української мови, історії української культури, етнопсихології та на годинах наставників академічних груп зі студентством проводилися міні-лекції, бесіди, мозкові штурми і прес-конференції за темами: «Нації та їх ознаки», «Українська нація та її основні ознаки», «Чому без мови немає нації?», «Традиції та звичаї української нації», «Український національний характер», «Національна ідентичність», «Національна ідея» тощо. Стимулювалося також самостійне одержання студентами знань про різні нації та їх ознаки. На практичних заняттях із цих навчальних дисциплін зі студентами було проведено низку розвивальних вправ, рольових ігор («Історія мого імені», «Як люди усвідомлюють зв'язок зі своєю нацією» тощо).

Формування **афективного** компонента національної ідентичності у студентів розпочалося зі збільшення обсягу їх знань про події історії, здобутки культури, цінності української та інших націй, що сприяють підвищенню рівня поваги до цих націй. Міні-лекції, бесіди, мозкові штурми і прес-конференції, які застосовувалися на лекціях і семінарах із згаданих дисциплін і на годинах наставників академічних груп, проводилися за темами: «Видатні особистості в історії України: минуле та сьогодення», «Визначні події в історії української нації», «Національна гідність», «Національні цінності» й т. ін. Стимулювалося і самостійне одержання студентами знань про величні події історії нації, видатних спортсменів, музикантів тощо. На практичних заняттях зі студентами проводилися розвивальні вправи, рольові ігри («Знайомство в аеропорту», «Відгадай, про кого йде мова» тощо.).

Окрім розвивальної роботи, студентів залучали до участі у відзначенні свят нації (Дня захисника України, Дня української писемності та мови тощо.), урочистостей із нагоди Днів народжень Т. Шевченка, Л. Українки та ін., Днів пам'яті жертв голодоморів, Героям Небесної сотні, флеш-мобів («Україна єдина!», «Прапор України» та т. ін.); до перегляду й обговорення кінострічок про історію нації, театральних постанов за творами класиків світової та вітчизняної літератури.

На **четвертому** етапі відбувалася психологічна діагностика розвитку національної ідентичності студентів контрольної та експериментальної груп після проведення формувального експерименту. На **п'ятому** – визначалася ефективність авторської програми (див. табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка розвитку компонентів національної ідентичності студентів експериментальної та контрольної груп до і після проведення формувального експерименту (% , n=50)

Компоненти	Рівні	експериментальна група (n=25)		χ^2	контрольна група (n=25)		χ^2
		до	після		до	після	
Когнітивний	високий	16	28	10,604	16	20	1,506
	середній	44	52		44	48	
	низький	40	20		40	32	
Афективний	високий	20	32	12,476	16	20	1,604
	середній	48	56		48	52	
	низький	32	12		36	28	

З табл. 1 видно, що після проведення формувального експерименту в компонентах національної ідентичності студентської молоді з експериментальної групи відбулися помітні зміни. А саме: за **когнітивним** компонентом виявлено, що на 12 % збільшилися кількісні дані **високого** рівня і на 8 % – **середнього**; на 20 % зменшилися – **низького**. Такі ж зміни зафіксовано за **афективним** компонентом. Статистичну значущість виявлених змін підтверджено статистично за допомогою χ^2 -критерію Пірсона (за когнітивним компонентом $\chi^2 = 10,604$ для $p < 0,01$; за афективним – $\chi^2 = 12,476$ для $p < 0,01$).

Натомість після проведення програми формувального експерименту в компонентах національної ідентичності студентів із контрольної групи помітних змін не відбулося. Одержані результати засвідчили ефективність авторської програми формування національної ідентичності у студентської молоді.

На *шостому* етапі були сформульовані методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку національної ідентичності у студентів вищих навчальних закладів.

Отже, загалом теоретичні та емпіричні результати вивчення психологічних особливостей розвитку національної ідентичності студентської молоді підтверджують досягнення мети, виконання завдань і припущення дисертаційного дослідження.

ВИСНОВКИ

За результатами дисертаційного дослідження зроблено такі висновки.

1. Ідентичність є результатом процесу ідентифікації, що виявляється у прийнятті особистістю певної соціальної ролі у процесі її входження до соціальної групи (зокрема й нації), в когнітивно-емоційному процесі ототожнення цієї особистістю себе з іншою людиною чи групою, в усвідомленні нею своєї належності до певної групи тощо. Сутність ідентичності особистості презентують її когнітивно-емоційні уявлення про власну тотожність із іншою людиною, групою. Психологічний смисл феномена «ідентичність» віддзеркалює внутрішню тотожність і цілісність особистості.

Основними соціальними чинниками розвитку ідентичності є: конкретні події в минулому й теперішньому часі, кризи і зміни в історії суспільства тощо.; набуття особистістю соціального досвіду у взаємодіях із іншими людьми; психологічними – ідентифікація особистості з лідером та її позитивне ставлення до представників своєї групи; впевненість у тотожності й цілісності особистості значущих інших. Провідним психологічним механізмом розвитку ідентичності є ідентифікація, що пов'язана із взаємодіями особистості та соціальної групи. Протягом онтогенезу види ідентичності особистості (громадянська, національна і т. ін.) змінюються і розвиваються нерівномірно, конструюючи її соціальну ідентичність.

2. Поняття «національна ідентичність» у межах різних галузей психологічної науки стосується групи та особистості. У віковій психології актуалізується розгляд цього поняття щодо особистості. За нашим розумінням, національна ідентичність особистості є когнітивним та емоційним усвідомленням нею власної належності до певної нації, що має свої ознаки – назву, спільну мову, територію, спільні міфи, історичну пам'ять, культуру, економіку, однакові для її представників юридичні права та обов'язки.

У структурі національної ідентичності особистості виокремлено когнітивний і афективний компоненти. Когнітивний компонент складають знання особистості про певну націю, її територію, символіку, звичаї, традиції, історію; зарахування себе до певної нації. Афективний компонент – ступінь прихильності та суб'єктивна актуальність, що відбиваються у значущості для неї належності до певної нації, у почуттях щодо належності до цієї нації та у почуттях щодо проживання на її території,

зокрема у національній гордості або соромі, національній самоповазі чи зневазі тощо. Складники національної ідентичності є усвідомленими особистістю.

Студентський (юнацький) вік є вирішальним у становленні ідентичності особистості та сенситивним у розвитку її національної ідентичності. Основним психологічним механізмом розвитку національної ідентичності особистості цього віку є національна ідентифікація. Констатовано недостатнє вивчення розвитку національної ідентичності студентської молоді.

3. Визначено критерії (усвідомленість студентами своєї національної належності; емоційне ставлення студентів до власної національної належності; емоційне ставлення студентства до представників своєї та інших націй), показники та рівні (високий, середній і низький) розвитку національної ідентичності студентської молоді. Високий рівень презентує значний обсяг знань студентів про основні ознаки своєї та інших націй; чіткість і глибина усвідомлення ними власної національної ідентичності; актуальність, значущість і валентність (позитивність) національної самоідентичності; їх позитивне ставлення до представників своєї й толерантне – до представників інших націй. Середній рівень відбиває неповний обсяг знань студентів про ознаки своєї та інших націй; недостатня чіткість і глибина усвідомлення ними власної національної ідентичності; актуальність, валентність (ситуативна позитивність) і не досить велика значущість національної самоідентичності; їх позитивне ставлення до представників своєї нації, толерантне ставлення до представників одних націй та інтолерантне – до інших. Низький рівень віддзеркалює незначний обсяг знань студентів про ознаки своєї та інших націй; нечіткість і поверхове усвідомлення ними своєї національної ідентичності; неактуальність, валентність (негативність) і незначущість національної самоідентичності; ситуативне ставлення до представників своєї та інших націй – в одних ситуаціях позитивне й толерантне, в інших – негативне та інтолерантне.

4. Емпірично виявлено, що розвиток когнітивного та афективного компонентів національної ідентичності студентів зумовлений специфікою їх навчання і виховання у вищій школі. А саме, у майбутніх учителів історії, української мови та літератури (перша група) ці компоненти розвиваються найінтенсивніше; у студентів спеціальностей «правознавство», «культурологія», «журналістика», «філософія», «психологія», «логопедія», «соціальна педагогіка» (друга група) – менш інтенсивно; у майбутніх фахівців зі спеціальностей «лікувальна справа», «геодезія», «транспортні технології» (автомобільний транспорт), «математика» (третя група) – найменш інтенсивно.

З'ясовано, що високим і середнім рівнями розвитку компонентів національної ідентичності характеризується найбільша кількість студентів першої групи, дещо менша – другої та найменша – третьої. Встановлено, що у студентів від першого до п'ятого курсів навчання показники національної ідентичності у першій групі збільшуються, у другій – дещо зростають, у третій – майже не змінюються. Так, систематичне, тривале і глибоке вивчення студентами першої групи низки таких навчальних дисциплін, як історія України, археологія України, історичне краєзнавство, українська етнологія, історія української культури, історія української мови, українська література, усна народна творчість, етнопсихологія, релігієзнавство

тощо), археологічна і фольклорна практика, значно підвищує рівень їх національної ідентичності. Вивчення студентами другої групи обов'язкових (історії України, української мови (за професійним спрямуванням), історії української культури) та окремих додаткових (культури і техніки мовлення, етнопсихології, релігієзнавства та т. ін.) навчальних дисциплін гуманітарного спрямування на певних етапах навчання також певною мірою підвищує рівень їх національної ідентичності. Вивчення студентами третьої групи лише обов'язкових навчальних дисциплін гуманітарного спрямування на певних етапах навчання зумовлює найменший вплив на рівень їх національної ідентичності.

Встановлено, що основними соціальними чинниками розвитку національної ідентичності студентської молоді є професійна освіта, яку вони здобувають у вищому навчальному закладі; знання ознак своєї та інших націй, що одержані ними самостійно та у взаємодіях із представниками своєї та інших націй; взаємодії зі значущими представниками своєї нації; взаємодії з представниками інших націй; психологічними – позитивне ставлення студентів до представників своєї нації; толерантне ставлення студентів до представників інших націй.

5. Провідною умовою формування національної ідентичності студентської молоді є інтенсифікація соціальних і психологічних чинників та активізація психологічного механізму її розвитку. Доведено ефективність авторської програми формування національної ідентичності у студентської молоді, яка, передусім, актуалізуючи психологічний механізм та інтенсифікуючи соціальні й психологічні чинники цього процесу, зумовлює позитивний вплив на розвиток її когнітивного та афективного компонентів.

Зміни у компонентах національної ідентичності виявилися у збільшенні обсягу знань студентів про основні ознаки своєї та інших націй (історію, мову, культуру, звичаї, традиції, територію); підвищенні чіткості усвідомлення ними власної національної ідентичності; поглибленні усвідомлення своєї національної належності; суб'єктивній актуальності національної самототожності; значущості національної належності; валентності (позитивності) власної національної тотожності; їх позитивному ставленні до представників своєї нації й толерантному ставленні до представників інших націй.

Значущість зазначених змін статистично підтверджено в експериментальній групі; натомість у контрольній групі статистично значущих змін не зафіксовано. За результатами формуального експерименту сформульовано методичні рекомендації психологам, викладачам і наставникам академічних груп із розвитку національної ідентичності у студентської молоді.

Проведене дослідження не охоплює усіх аспектів проблеми розвитку національної ідентичності студентської молоді. Перспективу вбачаємо у глибшому вивченні вікової динаміки становлення національної ідентичності дітей шкільного віку, впливу особливостей національної ідентичності викладачів вищих навчальних закладів на цей вид ідентичності у студентів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Піонтковська Д.В. Психологічні особливості ставлення студентів до власної національної ідентичності / Д.В. Піонтковська // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія: зб. наук. праць. – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2014. – Вип. 687. – С. 117-123.

2. Піонтковська Д.В. Програма розвитку національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». – Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2015. – Вип. 1. – С. 163-172.

3. Піонтковська Д.В. Розвиток національних цінностей особистості як умова становлення національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне: РДГУ, 2016. – Вип. 7. – С. 210-214.

4. Співак Л.М., Піонтковська Д.В. Проблема національної ідентичності у просторі вікової психології / Л.М. Співак, Д.В. Піонтковська // Науково-практичний журнал «Психологія». Темат. спецвипуск «Психологія особистості: теорія, досвід, практика». – Одеса: ПНЦ НАПН України, 2012. – № 6. – С. 104-197.

Статті у наукометричних фахових виданнях України

5. Піонтковська Д.В. Особливості валентності національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Психологічні перспективи. – 2014. – Вип. 24. – С. 263-272.

6. Співак Л.М., Піонтковська Д.В. Вікова динаміка національної самоідентичності особистості в юності / Л.М. Співак, Д.В. Піонтковська // Вісник ХНПУ імені Г.С. Сковороди. «Психологія». – 2014. – Вип. 49. – С. 145-153.

Статті у наукових виданнях інших держав

7. Piontkovska D.V. The problem of contrast between the Concepts of «National Identity» and «Ethnic Identity» in Psychological Science / D.V. Piontkovska // European Applied Sciences. – Germany (Stuttgart), January, 2014, № 1. – P. 91-93.

8. Piontkovska D.V. Historical Perspective of Main Scientific Approaches to the Study of the Concept of «Identity» in Foreign Psychology / D.V. Piontkovska // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2016. – IV (41), Issue 86. – P. 73-75.

9. Piontkovska D. Psychological Foundations for the Harmonisation of National Identity among Students / D. Piontkovska // Materiály X Mezinárodní vědecko-praktická konference [«Vědecký průmysl evropského kontinentu – 2014»], (Praha, 27 listopadu – 05 prosinců 2014 roku). – Praha: Publishing house «Education and Science», 2014. – Díl 15. Psychologie a sociologie. – S. 9–11.

10. Співак Л.Н., Пионтковская Д.В. Значимость национальной самоидентичности в юношеском возрасте / Л.Н. Спивак, Д.В. Пионтковская // Материалы 4-й Международной научной конференции [«Современные проблемы теоретической и прикладной психологии»], (Армения, г. Ереван, 25-27 октября 2013 г.) / Ереванский

государственный университет, факультет философии и психологии. – Ереван, 2013. – С. 360-362.

Публікації в інших наукових виданнях і матеріалах конференцій

11. Співак Л.М., Шахрай (Піонтковська) Д.В. Особливості національної самосвідомості майбутніх психологів на першому році їх навчання у вищому навчальному закладі / Л.М. Співак, Д.В. Шахрай (Піонтковська) // Актуальні проблеми психології: Психологія навчання. Медична психологія / За ред. С.Д. Максименка. – Київ-Кіровоград: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2009. – Том X. – Вип. 14. – С. 288-297.

12. Співак Л.М., Піонтковська Д.В. Стан вивчення проблеми національної ідентичності студентської молоді у вітчизняній психологічній науці / Л.М. Співак, Д.В. Піонтковська // Психологія: реальність і перспективи: зб. наук. праць РДГУ. – Вип. 1. – Рівне: РДГУ, 2011. – С. 115-117.

13. Піонтковська Д.В. Проблема параметрів національної ідентичності особистості / Д.В. Піонтковська // Матеріали XVI Всеукраїнської науково-практичної конференції [«Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції»], (Київ 25-26 квітня 2013 р.) / Асоціація навчальних закладів України приватної форми власності, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Європейський університет. – К.: Вид-во Європ. університету, 2013. – С. 51-54.

14. Піонтковська Д.В. Психолого-педагогічні умови гармонізації національної ідентичності студентської молоді / Д.В. Піонтковська // Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя: зб. наук. статей; гол. ред. Ж.П. Вірна. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – С. 293-297.

15. Піонтковська Д.В. Основні теоретичні підходи до визначення поняття «національної ідентифікації» / Д.В. Піонтковська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. – Вип. 9. У 5-ти т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. – Т. 4. – С. 44-45.

16. Піонтковська Д.В. Розвиток національної ідентичності в юнацькому віці / Д.В. Піонтковська // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. – Вип. 10. У 5-ти т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2011. – Т. 4. – С. 51-52.

АНОТАЦІЇ

Піонтковська Д.В. Психологічні особливості розвитку національної ідентичності студентської молоді. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний університет «Острозька академія» МОН України, Острог, 2017.

У дисертації проведено теоретичний аналіз проблеми дослідження, встановлено психологічний зміст і структуру феномена «національна ідентичність». Визначено критерії (усвідомленість студентами своєї національної належності; емоційне ставлення студентів до власної національної належності; емоційне ставлення студентства до представників своєї та чужих націй), показники і рівні (високий, середній, низький) розвитку національної ідентичності студентів. Емпірично виявлено психологічні особливості та соціальні (професійна освіта, що здобувається у вищій школі; знання ознак своєї та інших націй, які одержані самостійно та у взаємодіях із представниками різних націй; взаємодії зі значущими представниками своєї та представниками інших націй) і психологічні (позитивне ставлення до представників своєї нації, толерантне ставлення до представників інших націй) чинники розвитку національної ідентичності студентів. Доведено ефективність авторської програми формування національної ідентичності у студентської молоді.

Ключові слова: національна ідентичність, когнітивний компонент, афективний компонент, розвиток, національна ідентифікація, студентська молодь.

Піонтковская Д.В. Психологические особенности развития национальной идентичности студенческой молодежи. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный университет «Острозская академия» МОН Украины, Острог, 2017.

В диссертации проведен теоретический анализ проблемы исследования, определена психологическая сущность и структура феномена «национальная идентичность». Определены критерии (осознанность студентами своей национальной принадлежности; эмоциональное отношение студентов к своей национальной принадлежности; эмоциональное отношение студентов к представителям своего и чужих наций), показатели и уровни (высокий, средний, низкий) развития национальной идентичности студенческой молодежи.

Проведенное эмпирическое исследование позволило определить основные психологические особенности и факторы развития национальной идентичности студенческой молодежи. В частности установлено, что когнитивный и аффективный компоненты национальной идентичности у студентов 1-й группы, будущих учителей истории, украинского языка и литературы развиваются наиболее интенсивно; у студентов 2-й группы, будущих специалистов сфер «правоведения», «философии», «психологии», «логопедии», «социальной педагогики», «культурологии», «журналистики» – менее интенсивно; у студентов 3-й группы специальностей «лечебное дело», «геодезия», «транспортные технологии» (автомобильный транспорт), «математика» – наименее интенсивно. Выявлено, что высоким и средним уровнями развития компонентов национальной идентичности отличается наибольшее количество студентов 1-й группы, несколько меньше – 2-й и наименьшее – 3-й. Установлено, что у студентов от 1-го до 5-го курсов показатели национальной идентичности в 1-й группе увеличиваются, во 2-й – несколько возрастают, в 3-й – почти не меняются. Определено, что основными социальными факторами развития

национальной идентичности студенческой молодежи являются: профессиональное образование, получаемое в высшем учебном заведении; знания признаков своей и других наций, полученные самостоятельно и во взаимодействиях с представителями своей и других наций; взаимодействия со значимыми представителями своей нации; взаимодействия с представителями других наций; психологическими – положительное отношение студентов к представителям своей нации, их толерантное отношение к представителям других наций.

Доказана эффективность авторской программы формирования национальной идентичности у студенческой молодежи. Разработаны методические рекомендации психологам, преподавателям и наставникам академических групп высших учебных заведений по развитию национальной идентичности у студентов.

Ключевые слова: национальная идентичность, когнитивный компонент, аффективный компонент, развитие, национальная идентификация, студенческая молодежь.

Piontkovska D.V. Psychological Features of Development of Student's National Identity. – Manuscript.

Thesis for the Candidate degree in Psychology, speciality 19.00.07 – Educational and Developmental Psychology. – The National University of Ostroh Academy, Ostroh, 2017.

Thesis presents the theoretical analysis of the research problem, outlines psychological essence and structure of the phenomenon of “national identity”. Such criteria as students’ awareness of their national belonging, students’ emotional attitude towards their own national identity, students’ emotional attitude towards the representatives of their nation and other nations have been outlined. Besides, high, medium and low levels of students’ national identity development have been described. The following Thesis empirically reveals psychological factors, social factors (e.g. professional education acquired by students in higher educational institutions, knowledge of the main features of their own nation and other nations obtained both independently and through interactions with the representatives of different nations, students’ interactions with important members of their own nation and the representatives of other nations) and psychological factors of students’ national identity development (e.g. students’ positive attitude towards the representatives of their nation and tolerance towards other nations). The efficiency of the author’s programme of students’ national identity development has been proved.

Key words: national identity, cognitive component, affective component, development, national identification, students.

Підписано до друку 19.04.2017.

Формат 42x30/4. Ум. друк. арк. 0,9. Наклад 100 пр. Зам. № 25–17
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «TimesNewRoman»

Оригінал-макет виготовлено у видавництві

Національного університету «Острозька академія»,

Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Видавець СПД Свиначук Р. В.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

РВ № 27 від 29 липня 2004 року.

Тел. (+38067) 771 28 70, e-mail: 35800@ukr.net.